

FRICZ TAMÁS

Bal és jobb – megváltozott tudományos és politikai jelentőséggel

Az alább következő írásban Körösényi András a *Politikatudományi Szemle* 1993/3. számában „Bal és jobb. Az európai és a magyar politikai paletta” címmel megjelent tanulmányában kifejtett tézisek némelyikével szeretnék vitatkozni. A szerzőnek a bal–jobb kategóriákkal kapcsolatos tézisei – amelyek egy színvonalas elemzésen alapulnak, egyszersmind eléggé sarkítottak és egyértelműek – kiváló alkalmat kínálnak a bal–jobb kategóriapárral összefüggő néhány elméleti probléma tisztázására.

Először is szeretném leszögezni, hogy Körösényi alapvető megállapítását, miszerint „a baloldal és a jobboldal kategóriái továbbra is az európai politika alapvető fogalmi rendjét és vizsgálati rendszerét alkotják”, valamint, hogy „a baloldal és a jobboldal az újra plurálissá vált magyar politikában sem értelmetlen fogalmak” – nagy általánosságban el tudom fogadni. Ám az a véleményem, hogy e kategóriák, illetve kategorizálás tudományos és politikai jelentősége Európában is, de főként Magyarországon (és Közép-Kelet-Európában) nagymértékben csökkent, a bal–jobb skála használatának funkciója pedig alapvetően megváltozott. E teoretikus és funkcionális változás lényegét írásom végén kívánom összefoglalni. Először azonban konkrét észrevételeimet teszem meg Körösényi tételeit illetően.

KRITIKAI MEGJEGYZÉSEK

1. Teljesen egyetértek Körösényinek azzal az Almond–Powell szerzőpárostól idézett tételével, hogy a politikai irányzatokat akkor lehet egyetlen dimenzióba sorolni, a bal–jobb tengelyen elhelyezni, ha

fennáll egy országon belül a politikai orientációk és vélemények konzisztenciája.

Csakhowy az alapvető kérdés megválaszolatlan marad: *mi a konzisztens és mi a nem konzisztens véleményegyüttes?* Ez ugyanis minden esetben a választott kiindulóponttól függ. Árukladó ebből a szempontból Körösényi példája, amely szerint inkonzisztens egy véleményegyüttes, ha az egyház befolyásának védelméhez a nagyobb szociális egyenlőség követelése társul. Ez a nyilvánvalóan *keresztényszocialista* beállítottság azonban rendkívül nehezen nevezhető inkonzisztensnek abban az esetben, ha a *keresztényszocialista irányzat* kezdettől, azaz megszületésétől fogva ugyanazokat a nézeteket vallja. Ennek az ideológiai irányzatnak az egyik kiindulópontja az a valláserkölcsi megfontolás, hogy minden embertársunkon segíteni kell, s ez nem történhet másként, csak állami eszközökkel – a piac ezt önmagában nem tudja megoldani. A koherencia, a gondolatmenet logikai összefüggése e szemléletmódon belül aligha kérdőjelezhető meg, csakis abban az esetben, ha egy modellizált bal–jobb skálát érvényesítünk ezzel szemben, s azt állítjuk, hogy a klerikális beállódásnak együtt kell járnia az állam gazdasági szerepét csökkenteni kívánó beállítódással. A keresztényszocialista irányzat tehát kizárólag egy ilyen modellizált bal–jobb értelmezés szempontjából tűnik inkoherensnek, saját választott célja és etikai követelményei alapján a legteljesebb mértékben koherens álláspontról van szó.

Ugyanez vonatkozik a liberalizmusra is. Körösényinek a maga által felállított „szigorú” követelmények logikája szerint szükségképpen el kell jutnia odáig, hogy a liberalizmus is inkoherens nézetrendszer a bal–jobb megközelítés alapján, annak ellenére, hogy a hosszú történeti múltra visszatekintő liberális irányzat, a liberális pártok mindig is az állam gazdasági szerepét csökkentő és antiklerikális politikát folytattak, ami a liberalizmus saját szemléletmódján belül a legnagyobb mértékben koherens felfogás.

Mindezzel csupán azt akarom hangsúlyozni, hogy nem szerencsés dolog meghatározott politikai irányzatokat és pártokat inkoherensnek nevezni, olyanokat, amelyek választott politikai ideológiájuk és világképük alapján abszolút koherens politikai nézeteket fogalmaznak meg. Ez csak akkor történhet meg – miként történt az Körösényi írásában –, ha a klasszikus bal–jobb tengelyt etalonnak tekintjük, az ezektől a kritériumoktól részben vagy egészben eltérő irányzatokat pedig modell-idegennek. Azonban azt, hogy valamit etalonnak tekintünk, meg is kell indokolni. Körösényi persze meg is teszi ezt, ám ez az indoklás korántsem teoretikus, hanem ténybeli: azt állítja, hogy az 1945 utáni demokráciák történetében a bal–jobb tengelyhez konzisztensen kötődő irányzatokra (liberalizmus, keresztényszocializmus) háttérbe szorultak. Tehát ez bizonyítaná azt, hogy a „fő” ellentét a „tisza” bal–jobb szembenállás Európában, s ennek rendelődnek alá a „köztes” pártok és irányzatok is.

Ennek az érvelésnek azonban az a gyengéje, hogy ha nem tudja mással bizonyítani a bal–jobb skála meghatározó voltát, mint az 1945 után bekövetkezett tényszerű változásokkal, s közben nem ad elméleti igazolást, akkor alapkérdéseket hagy megválaszolatlanul. Nevezetesen: ha csak 1945 után tapasztalható a bal–jobb tengelyre „koncentráció”, akkor az 1945 előtti nyugat-európai pártviszonyok mégsem voltak értelmezhetők a bal–jobb megközelítés alapján? Akkor nem volt értelmezhető a 19. században a liberalizmus és a konzervativizmus alapvető ellentéte, vagy később a szocialista-szociáldemokrata és a liberális pártok ellentéte bal–jobb ellentétként? Azt hiszem, erről szó sincs. Hiszen nem szabad elfelejtenünk, hogy a bal és a jobb fogalmának eredete a francia forradalom előtti időszakra vezethető vissza, a liberális polgári és konzervatív arisztokrata irányzatok ellentétére. Egy évszázaddal később pedig már a szociáldemokrácia és a marxista-kommunista irányzat számított baloldalnak, jobbra „tolva el” magától a liberálisokat.

A 20. század közepe újabb változást hozott a politikatörténetben, hiszen a fasizmus ellen népfrontba tömörülő politikai erőknél szinte mindegyike baloldalinak számított a szélsőjobboddallal szemben, még a mérsékelt kereszténydemokrata-keresztényszociális pártok is. Ha pedig végül udvariatlan módon – hiszen Körösi András a legfrissebb eseményeket nyilván nem építhette be gondolatmenetébe – az 1993 őszi olaszországi helyhatósági választások eredményeit vennénk alapul, akkor azt láthatnánk, hogy a szélsőbal- és a szélsőjobboddallal szemben egyre inkább a különféle centrumerők (kereszténydemokraták, baloldali demokraták, szocialisták, liberálisok stb.) számítanak „baloldalinak”.

A fenti rövidke politikatörténeti példalózással nem azt kívántam bizonyítani, hogy Körösiyinek nincsen igaza alaptételében, azaz a bal–jobb felosztás mai relevanciáját, aktualitását illetően. Sokkal inkább arra akartam rámutatni, hogy az argumentáció, az 1945 utáni fejleményekre hivatkozás nem kielégítő. Nem arról van ugyanis szó, hogy a bal–jobb megoszlás 1945 után kezd igazán markáns lenni, hanem arról, hogy a 20. századtól kezdve napjainkig a bal–jobb szembenállás politikai tartalma mindig változó volt az adott ország, régió avagy kontinens történeti-társadalmi-kulturális kihívásainak, alapkérdéseinek, fejlődési alternatíváinak megfelelően. A bal–jobb szembenállás mindig meghatározott politikai kontextusban létezik, formálódik, és ezen kontextusok változásával át is alakul. Mindig az adott korszak politikai-társadalmi kihívásai, valamint az ezek mentén megszerveződő politikai pártok és irányzatok egymáshoz való viszonya dönti el azt, hogy mely politikai erő sorolódik a bal- avagy a jobboldalra, netalán a centrum közelébe.

Ebből következik, hogy nem lehet hosszabb távra érvényes, részletező táblázatokat készíteni arról, hogy milyen nézeteket „kell” képviselnie egyes kérdésekben a baloldali és a jobboldali pártoknak, irányzatoknak. Azt ugyanis, hogy mely pártok tartoznak a baloldalhoz

vagy a jobboldalhoz, nem egy örökérvényű táblázat szerinti „tesztelés” fogja eldönteni, hanem az adott ország, régió vagy kontinens adott korszakra érvényes domináns politikai-társadalmi problémája, amelyre az összes politikai erőnek választ kell keresnie. Az, hogy mi egy adott országban a domináns politikai választóvonal, vagy mik ezek a választóvonalak, korszakonként változhat. Lehet a domináns választóvonal *gazdasági* jellegű, s akkor a gazdasággal, az állam gazdasági szerepével kapcsolatos állásfoglalások „döntenek” a bal–jobb elhelyezkedésben; lehet *ideológiai-politikai* jellegű, ebben az esetben a vallással, kultúrával, életmóddal stb. kapcsolatos kérdések mentén oszlanak meg elsősorban a pártok, de előtérbe nyomulhatnak *kül-politikai* választóvonalak (háború, hadi védelem stb.), *etnikai kérdések* stb. is.

Akármelyik konkrét *tematika* kerüljön is előtérbe, a domináns választóvonal (vagy vonalak) mentén való elhelyezkedés lesz a meghatározó a politikai besorolást illetően. Ez viszont azt is jelenti, hogy a domináns választóvonalon kívüli vagy amelletti választóvonalak másodrangú szerepet játszanak a pártok, irányzatok bal- vagy jobboldaliságnak megítélésében. Ebből kiindulva nem gondolom azt, hogy a nyugat-európai liberális vagy keresztényszocialista pártok ne lennének besorolhatók a bal-középre vagy a jobb-középre a domináns témaköröknek, választóvonalaknak megfelelően; s ezt a besorolást a politikai közvélemény mindig meg is teszi.

Körösényi okfejtése mindezen túl azt sugallja, hogy azért maradtak talpon 1945 után a kereszténydemokrata és a szociáldemokrata pártok, s azért töltenek be meghatározó szerepet a pártpalettán szerte Európában, mert ezek az irányzatok tekinthetők a leginkább adekvát, „echte” bal-, illetve jobboldali politikai erőknél. Azaz: a bal–jobb skála „győzedelmeskedett”, fokozatosan háttérbe szorítva azokat a pártokat és politikai erőket, amelyek ebben a megközelítésben inkonzisztens tényezőknél tekinthetők. Holott sokkal inkább arról van szó, hogy meghatározott történeti okoknál fogva kerültek a második világháború után vezető pozíciókba a kereszténydemokrata pártok, mint ahogyan történelmi okai voltak a szociáldemokrácia fokozatos előtérbe kerülésének a kommunistákkal szemben, s a liberálisok visszaszorulásának is. Ezek részletes kifejtésére ezúttal nincs módom, pusztán arra akartam itt rámutatni, hogy nincsenek a bal–jobb skálának olyan „determinátorai”, amelyek szelektálnának az autentikus és a nem autentikus pártok között; a kereszténydemokrácia és a szociáldemokrácia előtérbe kerülésének nem a bal–jobb skála érvényesülése az oka, hanem konkrét történelmi feltételek, konkrét történelmi kihívásokra adott politikai jellegű válaszok. A konkrét történelmi feltételek pedig változhatnak országonként és régióként és hosszabb távon kontinens szinten is, aminek következtében a *bal–jobb felosztás is nagymértékben átalakulhat*. Körösényi modelljéből azonban hiányzik a dinamika, a változás lehetőségének jelzése, vagyis a modell túlzottan kimerevített.

2. Rendkívül kérdéses Körösenyinek az a tétele is, hogy a bal–jobb skála a tömegpolitikát is áthatja, s az állampolgárok e skála alapján döntenek a politikai választások alkalmával. Nem vitatom, hogy a polgárok többsége tisztában van – természetes politikai érzéke alapján – azzal, hogy mely pártokat sorolhatja a bal-, illetve a jobboldalra. De vajon a kilencvenes években még mindig olyan nagymértékben befolyásolja ez politikai véleményüket, vagy konkrétan, azt, hogy melyik pártra adják voksukat? Nos, ebben jómagam kételkedem, többek között azért is, mert a legfrissebb nyugati kutatások eredményei éppenséggel a *partisan voting*-ok (pártszavazatok) látványos csökkenéséről tanúskodnak, azaz a pártkötődések erőteljes visszaeséséről. Az osztrák Plasser–Ullrich szerzőpáros például arról számolt be, hogy az utóbbi öt-tíz évben nagymértékben feloldódott az osztrák állampolgárok hagyományos kötődése a SPÖ-hoz és az ÖVP-hez, s egyre jellemzőbbé vált az *electoral wavering*, a változó tartalmú pártválasztás. Vizsgálataik szerint a választók magatartását egyre inkább jellemzi az *image voting* (jelölt-orientáció), a *negative voters* (a nem szavazás, a protestálás), s legfőképpen az *issue voting* (a téma-orientáltság). Vagyis: az kétségtelen, hogy az állampolgárok tájékozódni tudnak a bal és jobb kategóriák alapján a pártok között, ám ebből még nem feltétlenül következik az, hogy ennek alapján adják le szavazataikat is az egyik vagy másik pártra.

De vajon miért nincs szoros összefüggés a bal–jobb skála felismerése és a politikai vélemény, illetve politikai akarat kifejezése között? Véleményem szerint alapvetően azért, mert a polgároknak egyre kevesebb érzelmi kötődésük van ezekhez – az egyébként használt – kategóriákhoz, s döntéseik egyre inkább *pragmatikusak*. Nem aszerint választanak elsősorban, hogy melyik párt bal- vagy jobboldali, hanem annak alapján, hogy melyik pártnál találják meg az őket leginkább foglalkoztató *témákban* a számukra legszimpatikusabb megoldásokat. S ha ehhez hozzátesszük azt, hogy az utóbbi tíz-húsz évben a centrumközeli pártok nagymértékben közeledtek egymáshoz programjaikban, értékpreferenciáikban, gazdasági koncepcióikban stb., akkor az is logikussá válik, hogy a választók számára hol az egyik, hol a másik párt válik szimpatikusná, s ez megjelenik a választási eredményekben is.

Konklúzióm, hogy a Körösenyi által kifejtettek nem szolgáltatnak kellő bizonyítékokat arra, hogy a polgárok számára valóban a bal–jobb skála a legfőbb orientációs pont, és főképpen arra nem, hogy döntéseiket ez a skála alapvetően befolyásolja – például éppen a választásoknál.

Összegzésképpen: Európában a bal–jobb skála mind a pártok és politikai irányzatok, mind az állampolgárok szintjén valóban „jelen van”, orientációs eszköz a politikai élet folyamatainak megértéséhez, ám hatása sokkal közvetetebben érvényesül, formája pedig sokrétűbb és változékonyabb, mint ahogyan azt Körösenyi egész írása sugallja.

3. Térjünk ezek után át Körösényi magyarországi politikai viszonyokkal kapcsolatos fejtegetéseire. Teljes mértékben egyetérték a szerzőnek azzal az álláspontjával, hogy Magyarországon a pártok *elsősorban* az ideológiai-politikai szembenállások alapján tagolódtak, nem pedig a gazdasági programok eltérései mentén. Annál is inkább, mert az ideológiai-kulturális ellentétek jelentették a *domináns mozzanatot* a magyar politikai életben a rendszerváltás során, s ennek mentén lehet a bal–jobb skálát is hitelesen alkalmazni a parlamenti és a parlamenten kívüli pártokra.

Határozottan nem értek egyet viszont Körösényinek a gazdasági dimenzióval kapcsolatos állításaival. Véleménye szerint ugyanis a rendszerváltás időszakában, 1989–1990 táján a gazdasági alapú ellentétek még meglehetősen elmosódtak voltak, 1992–1993-ra azonban sokat tisztult a képlet, amely most már „többé-kevésbé az ideológiai bal–jobb tengelyhez illeszkedik”. Ezt azzal indokolja, hogy a kormánykoalíció – eltérően a tőle jobbra álló pártoktól – végső soron liberális, azaz az állam szerepét korlátozni kívánó gazdaságpolitikát folytat, ezzel szemben a liberális ellenzéki pártok, ha némi ingadozással is, több állami szerepvállalást igényelnek.

Meg kell jegyezni, hogy Körösényi a magyar parlamenti pártok – gazdasági programjaik szerinti – bal–jobb skálán való elhelyezkedésével kapcsolatban meglehetősen bizonytalanul fogalmaz, és ezt nem tartom véletlennek. Elsősorban azért nem, mert valójában *tényszerűen nem tartható a fenti állítás*; 1990–1991-től kezdve az ellenzéki liberális pártok kifejezetten azért támadták a kormánykoalíciót, mert a gazdasági folyamatok felett túlzott állami ellenőrzést gyakorol, „újrailleszt” meghatározott gazdasági szférákat, a privatizációt nemcsak túl lassan, de túlméretezett állami eszközökkel is vezérli stb. Az állami szerepvállalás csökkentésére irányuló elképzelések egyaránt jellemzik az SZDSZ-t és a Fidesz-t, míg az MSZP hagyományos baloldali elképzelése nyilván eltér ettől. A liberális pártok „hagyományos” inkonzisztenciájához tehát felzárkóztak a kormánykoalíció mérsékelt pártjai is, az MDF és a KDNF, amennyiben politikai értelmű – és meghatározó! – jobboldaliságuk „baloldali” (?) gazdasági elképzelésekkel párosul.

Azt hiszem tehát, hogy Körösényivel szemben Kitscheltnek van inkább igaza, amikor azt mondja, hogy Kelet-Európában a hagyományos bal–jobb dimenzió összekeveredett, és sokkal inkább lehet beszélni konzervatív–liberális ellentétről, mintsem bal–jobb szembenállásokról. Persze Kitschelt megfogalmazása is némileg egyoldalú, mert a *domináns* politikai-ideológiai-kulturális bal–jobb mégiscsak érvényesül, s dominanciájánál fogva a liberális-konzervatív ellentét bal–jobb szembenállásként is értelmezhető. Az a felismerés, hogy a gazdasági bal–jobb nem „gyömöszölhető” bele a bal–jobb skálába – Körösényi minden igyekezete ellenére –, nyilván kényelmetlen annak, aki mindenáron ragaszkodik a hagyományos skála érvényesítéséhez,

ám a politikai folyamatok bonyolultságának jobb megértéséhez mégiscsak túl kell lépni e dichotómián.

Ami a probléma érdemi részét illeti, nyilvánvalóan tekintetbe kell venni, hogy a posztkommunista országok sajátos, eddig nem ismert kihívásokkal kerültek szembe, s ez sajátos, eddig nem ismert válaszokat igényel tőlük, amelyek nem mindig értelmezhetők a hagyományos, Nyugat-Európában ismert elméleti képletekkel. Maradjunk csak Magyarországnál: egy eladósodott, válsággal küszködő, szinte működés-képtelen gazdaságot vett át a demokratikus politikai rendszer, s a gazdasági válságkezelő programok nem sokban térhettek el egymástól. Azaz gazdasági szempontból meglehetősen szűk a mozgástere a mindenkori kormányzatnak, legyen az konzervatív, liberális, szocialista vagy nagykoalíciós. És ami számunkra a legfontosabb: a kapitalizálódás során az államnak kénytelen-kelletlen aktív, kezdeményező szerepet kell vállalnia, emellett fent kell tartania a nagy szociális rendszereket, mert ha ezt nem tenné, akkor a gazdaság teljes egészében összeomlana, lehetetlenné téve a piacosodás folyamatát. E tekintetben nincs igazán minőségi alternatíva, legfeljebb az állami szerepvállalás mértékén, mennyiségén lehet vitatkozni; mint ahogyan ezt meg is teszik a kormányzati és ellenzéki pártok. Vagyis, a lényeg mindebből az, hogy a konzervatív kormányzó pártok, az MDF és a KDNP nem véletlenül váltak „inkonzisztenssé” a bal–jobb skála szempontjából, viszont a legkevésbé sem váltak irracionálissá a megoldandó tényleges kihívások szempontjából.

4. A magyar választópolgárok valóban „értik” a bal–jobb tengelyt, s többé-kevésbé jól el tudják helyezni rajta a magyarországi pártokat. Hozzátenném azonban, hogy éppenséggel a választók is a *domináns ellentétek*, vagyis jelenleg a politikai-ideológiai-kulturális ellentétek alapján teszik ezt.

Nem említi azonban Körösenyi azt, hogy a választókra nemcsak ez a jól tájékozottság jellemző, hanem az is, hogy döntő többségük önmagát a skála közepére vagy annak közelébe helyezi el. Mit jelent ez? Azt, hogy bár a pártokról tudják, hogy bal- vagy jobboldalinak tekinthetők, saját magukat azonban nem kívánják besorolni ebbe a kategorizálásba. A „semleges” mezőre állnak, ami azt jelenti, hogy számukra nem feltétlenül irányadó, magatartásbefolyásoló a bal–jobb skála. Az 1990-es választásokkal kapcsolatos közvéleménykutatások jól mutatják (s itt éppen Simon János és Bruszt László felméréseire kell utalnom), hogy az országos választások két fordulója között is hatalmas pálfordulások zajlottak le a választók körében, például sokan átpártoltak az SZDSZ-től az MDF-hez és fordítva is.

Mindez számomra egyértelműen azt mutatja, hogy Magyarországon különösen jól érzékelhető az a jelenség, amely már Európában is megfigyelhető: a pártok baloldali vagy jobboldali jellege nem feltétlenül határozza meg a választók aktuális politikai magatartását.

Itt jegyezném meg, hogy bár a vallás valóban az egyetlen igazán *kimutatható* tényező volt, amelynek alapján a választók politikailag markánsan megoszlottak, ám ez egyfelől nem jelenti azt, hogy további kutatások hiányában eddig kevésbé elemzett tényezők nem játszottak fontos szerepet a választások kimenetelében, másfelől az is vizsgálándó, hogy a vallásos érzület, értékrend *milyen más tényezőkkel összefüggésben* határozta meg a politikai preferenciákat. Érdemes lenne például vizsgálni, hogy a vallásosság milyen összefüggésben áll a nemzeti értékek iránti elkötelezettséggel és fordítva, az ateizmushoz mennyire kapcsolódik egy európeér beállítódás; mindez annál is inkább izgalmas, mivel a magyar politikatörténetben a fenti beállítódások (vallásos-nemzeties, ateista-európeér) itt nem elemezhető okoknál fogva erősen összekapcsolódtak.

5. Némileg eltűzöttnek tartom Körösényinek azt a konklúzióját, hogy az ellenzéki pártok – tehát nemcsak az MSZP, hanem az SZDSZ, sőt, a Fidesz is – *egyértelműen baloldaliaknak* tekinthetők, mégpedig azért, mert a legfontosabb kérdésekben jellegzetesen baloldali álláspontot foglaltak el, szemben a kormánykoalíció pártjaival.

A fentiekben már kifejtettem álláspontomat, miszerint a bal–jobb besorolást mindig az adott ország politikai életét leginkább meghatározó domináns törésvonalak és szembenállások alakítják elsősorban, s hogy az adott pártok közötti viszonyok kontextusában „elevenedik meg” a bal–jobb skála. S mivel Magyarországon a politikában az ideológiai-kulturális mozzanat dominánssá vált, *ezen belül* kétségtelenül megállapítható, hogy az ellenzéki pártok *a kormánykoalíció pártjaihoz képest* inkább baloldali nézeteket hangoztatnak. Ennyi bizonyosan állítható, ám Körösényi ezen túllép, s egy táblázat segítségével tételelesen kívánja bizonyítani, hogy az ellenzéki pártok minden fontos kérdésben baloldali, míg a koalíciós pártok jobboldali álláspontokat foglalnak el.

S itt kezdődnek számomra a problémák: a táblázatból (106. oldal) éppen az ellenkezőjét olvasom ki, mint amit Körösényi igazolni akar vele. Most tekintsünk el attól az „apróságtól”, hogy a gazdasági témák eleve nem is kaptak helyet a táblázatban, hiszen azok még Körösényi szerint is némi ingadozást mutatnak a klasszikus sémákhoz képest. Vegyük sorra azonban azokat a témákat, amelyeket a szerző felsorol, s nézzük, vajon milyen következtetésekre adtak ezek alkalmat?

A „viszony a kommunista rendszerhez” sokkal differenciáltabb képet mutat a táblázatnál, a pártok álláspontja az elfogadás–elutasítás kérdésében semmiképpen sem egyszerűsíthető le a „nem”, vagy az „igen” kategóriáira (kivéve talán az MSZP-ét). A büntetőjogi igazságtétel bizonyos, törvényileg behatárolt formáit a Fidesz és az SZDSZ sem utasította el teljes mértékben (gondoljunk például az SZDSZ meg-megújuló javaslatára a III/III-as ügynökökkel kapcsolatban), ugyanakkor a kormánykoalíció mérsékelt körei nem kívántak személyi

tisztogatásokat végrehajtani, hanem igyekeztek a törvényességhez ragaszkodni. Egyébként is a kommunizmushoz való viszony nem pusztán a „történelmi revans” kérdéseivel összefüggésben vizsgálható.

A „nemzeti kérdésnél” számomra az az igazi rejtély, hogy ugyan miért tekinthető baloldali álláspontnak az, ha egy párt a nemzeti kisebbségek problémáját emberi jogi kérdésnek tekinti, s nem kívánja elismerni a kollektív kisebbségi jogokat? Ez annál is inkább meglepő, mert már az Európai Közösség megfelelő fórumai is közel járnak a kisebbségi jogoknak mint kollektív jogoknak az elismeréséhez. Ez szerintem tehát félrevezető, nem beszélve arról, hogy e témában a Fidesz időközben fordulatot tett a kollektív jogok elismerése felé.

Az „állam–egyház viszony” besorolásait sem értem igazán. Egyszerűen nem felel meg a tényeknek az az állítás, hogy a fakultatív iskolai hitoktatás kérdésében a liberális pártok tagadó álláspontra helyezkedtek volna, mint ahogyan az egyházi iskolákkal szembeni attitűdjük sem tekinthető egyértelműen negatívnak. Amit a liberális pártok kifogásoltak, az egyfelől az iskolai hitoktatás „suba alatt történő” kötelezővé tétele volt, másfelől pedig a volt egyházi ingatlanok túlzottan elfogult és egyoldalú „visszaáramoltatása” az egyházak kezébe. Nem lehet ebben a kérdésben összekeverni az egyház hatalmának kiterjesztése elleni indokolt baloldali fellépést, a vallásszabadságot intézményesen biztosító fakultatív hitoktatás, egyházi iskolák stb. elleni ultrabalos fellépéssel.

Végül az abortusz kérdése sem ilyen „fehéren-feketén” merült fel. Az abortusz-törvénytervezet parlamenti elfogadásakor a kormánykoalíció mérsékelt képviselői is az abortuszt megengedő változatra adták le a voksukat, s végül éppen ezt a változatot fogadta el a parlament.

Mindezzel csak azt kívántam jelezni, hogy csínján kell bánni a baloldaliság kiterjeszhetőségével. A szerző által kidolgozott táblázat tételei elsősorban az MSZP baloldaliságát bizonyítják, ám a liberális ellenzéki pártok esetében sokkal differenciáltabb a képlet. A legfontosabb ideológiai-kulturális dimenzióban az SZDSZ és a Fidesz valóban a kormánykoalíciótól balra áll, ám a gazdasági és egyéb más kérdések megítélésében ez a baloldaliság korántsem érvényesül ilyen egyértelműen. Bármennyire nehézvé teszi is ez az elemzők dolgát, szembe kell nézni azzal a ténnyel, hogy „a törvény szövedéke mindig felfeslik valahol”, s néhány domináns vonás alapján nem lehet egyik vagy másik pártot minden témakörben automatikusan az egyik vagy a másik oldalra sorolni.

Éppen ezért, s a korábbiakban kifejtettek alapján, gondolom azt, hogy a magyarországi pártok és politikai irányzatok csak korlátozottan, s nagy fenntartásokkal sorolhatók be a bal–jobb skálába, s ezért a bal–jobb skála érvényességi köre is korlátozott. Ennek nem kell a bal–jobb megközelítés feladására készítenie bennünket, de arra igen, hogy további fontos és autentikus tagoló dimenziókat kapcsoljunk be az elemzésbe és érvényesítsük ezeket akár egymás mellett, de mégin-

kább egymásra vonatkoztatva. Így elkerülhetjük azt a csapdát – amelybe szerintem Körösi András is beleesett –, hogy még a tényeken is szelid erőszakot teszünk annak érdekében, hogy kiválasztott analitikus modellünk mindenre kiterjedő érvényű legyen.

ELMÉLETI KÖVETKEZTETÉSEK

Végül szeretném röviden összefoglalni, hogy jómagam mit gondolok a bal–jobb skála jelenkori alkalmazási lehetőségeiről, politikai és tudományos jelentőségéről.

A bal–jobb skála ma is fontos orientációs és információs eszköz az európai politikai életben, ám már nem olyan mértékben határozza meg a konkrét politikai cselekvések *tartalmát*, mint a hatvanas-hetvenes évek előtti időszakokban. Az utóbbi évtizedekben a baloldaliság és jobboldaliság mögül eltűntek a nagy rendszeralternatívák, s mind a bal–balközép, mind a jobb–jobbközép politikai pártok és irányzatok a konkrét politikai programkészítésben és cselekvésben megegyeznek a társadalom-vezérlés alapkérdéseit (emberi jogok, piacgazdaság, demokratikus képviselői rendszer stb.) illetően, s csak *ezen belül* jelentkeznek a különbségek. A politikai programok közötti eltérések sokszor csak *hangsúlybéli*, a mértékről, a mennyiségről és nem a minőségről zajlik a vita, és olyan új kérdések is felmerülnek, amelyek megoldása független a bal–jobb elhelyezkedéstől, vagy legalábbis nem vezethetők le közvetlenül belőle (környezetvédelem, az Európai Közösséggel kapcsolatos kérdések, menekültpolitika stb.). Mindennek eredményeképpen egy választások utáni koalíciókötésnél a baloldaliság és jobboldaliság nem feltétlenül perdöntő, ennél sokkal fontosabb a konkrét pártprogramok egyeztetési lehetőségei az aktuális és fontos kérdésekben, azaz a pártok sem kötik magukat mereven a bal–jobb skála „iránymutatásához”. S ugyanígy a választók körében is megfigyelhető, hogy egyre inkább megszűnik automatikus kötődésük a bal- vagy jobboldal pártjaihoz, hiszen feloldódik az a rendszer-alternatívában megjelenő tét, hogy „csak” a baloldali vagy a jobboldali pártra szavazás biztosítja azt, hogy rendszer-elképzeléseik teljesüljenek. Pártorientáltság helyett jelölt- és témaorientáltság jellemzi a választókat, s ennek alapján gyakran tudnak átváltani a baloldaltól a jobboldalra és fordítva.

Persze nyugaton a politikai szereplők és a választók is biztosan tudják, hogy mely pártok sorolandók balra és melyek jobbra, hiszen ez az „eredetek” alapján egyértelmű, ám ez az ismeret nem jelenti egyben a politikai választások és cselekvések tartalmának meghatározását is.

A fentiek megítélésem szerint hatványozottan érvényesek Magyarországra, annál is inkább, mert itt még az „eredetek” ismerete sem segít, hiszen – leszámítva most a történelmi folytonosságot vállaló pártokat – újonnan keletkezett, originális pártok kerültek a politikai

élet meghatározó pozícióiba. Ezzel együtt is vitathatatlan, hogy a parlamenten belüli és kívüli pártokat többé-kevésbé pontosan helyezik el a választók a bal–jobb skálán, legelsősorban a pártok közötti viszonyban dominánssá vált, váló politikai-ideológiai-kulturális viták alapján. Ám ez nem kielégítően vagy egyáltalán nem magyarázza meg a kialakult pártszimpátiákat. Hogy csak néhány példát említsek: a Fidesz a közvéleménykutatások alapján kétségbevonhatatlan népszerűségét vélhetően nem annak köszönhetette, hogy baloldali (!) pártnak minősült az emberek szemében, hanem talán éppen annak, hogy „kivonta” magát a túlzottan radikálissá vált ideológiai vitákból. Vagy az sem biztos, hogy az MSZP baloldalisága miatt vált az utóbbi időszakban népszerűvé a polgárok körében, inkább feltételezhető, hogy a múlt rendszer vélt előnyei iránti nosztalgia következtében – és még lehetne folytatni a sort. Megítélésem szerint könnyen elképzelhető, hogy az 1994-es választások előtt és után kialakuló koalíciókötési variációk is túl fognak lépni a hagyományos bal–jobb besorolás adta logikán, bizonyítva ezáltal is azt, hogy a klasszikus tagolásnak relativizálódott a jelentősége.

Mindezek alapján úgy gondolom, hogy a bal–jobb skála tudományos alkalmazhatóságának, felhasználásának módja is megváltozik; alapjában véve *korlátozott*. A bal–jobb skála mint *operacionális eszköz, mint tudományos segédeszköz* továbbra is hasznosan alkalmazható, ám *analitikusan, a tartalmi kérdések kutatása szempontjából* önmagában nem kielégítő. A bal–jobb skálát lehet alkalmazni, ám ezzel nem takaríthatjuk meg más autentikus megközelítésmódok és vizsgálódási keretek kimunkálását, mert ha ezt nem tesszük meg, akkor önmagunkat zárjuk el egy adott kontinens, régió vagy éppen országgal ország politikai folyamatai sokrétűségének megértésétől. Különösen igaz ez Magyarország vonatkozásában, ahol a politikai ellentéteket a látványos ideológiai viták mögött meghúzódó *társadalmi szemléleti beállítódások* vezérlik, amelyek megértéséhez nem elegendő pusztán a bal–jobb skála alkalmazása, mert mozgatórugóik sok tekintetben eltérnek a bal–jobb szembenállás logikájától.